

Mannlighet og historie

om mannsforskning som ny
dimensjon i historisk forskning

AF ØYSTEIN GULLVÅG HOLTER

Moderne forståelsesformer af køn, magt og ligestilling overføres ofte til historiske analyser af tidligere tiders køns- og magtforhold. Men kønsdifferenziering, magthierarkier og ligestilling mellem kjønnene bør analyseres særskilt gjennom en kontekstuel og historisk baseret analysemodel.

Hva har mannsforskningen å bidra med i forhold til historisk orientert samfunns- og kulturforskning? Feltet 'menn og mannlighet' er så bredt at man kan ikke gi ett enkelt svar på dette (se f.eks. Berggren 1999). Jeg skal derfor konsentrere meg om ett av områdene der mannsforskningen kan gi nye perspektiver, nemlig likestilling. Jeg spør hva forskning om menn og likestilling betyr for historisk forskning.

Vi vet alle at kjønn og likestilling henger sammen. Jeg skal imidlertid vise at kjønnsforskning (forskning om kjønnsforhold) og likestillingsforskning (forskning om betingelser for likestilling) ikke er identiske forskningsfelt. Det å forstå forholdet mellom kjønn og likestilling blir kanskje særlig viktig innen mannsforskning. Vi tror lett at det å se noe ut fra 'kjønnets' synsvinkel nødvendigvis også betyr å se det mer likestilt, men dette er ikke gitt. I dag trengs en slags 'minimumsforståelse' av likestilling,

for at forskningen i det hele tatt skal kunne ta opp kvinner, for ikke å snakke om menn og maskulinitet. Uten denne forståelsen svinner selve emnet hen. Det maskuline blir borte i det nøytrale og normale. Men dermed er ikke gitt at all kjønnsforskning utvikler likestillingsforståelsen. Den kan vedlikeholde stereotypier i stedet.

Med dette utgangspunktet er det naturlig å begynne med en kunnskapsteoretisk problematisering av 'kjønn'. Dersom vi ønsker kunnskap om mannen, ved nå å se på ham 'som kjønn', må vi forstå 'kjønnets' begrensninger. Dette gjelder særlig når vi gir oss inn på å tolke andre samfunn, kulturer og historiske epoker. Vi kan ikke gå tilbake til en 'nøytral' posisjon, men vi kan vise hvordan bedre forståelse av likestilling kan gi bedre kjønnsanalyse. I stedet for et forhåndsgitt kjønn som antas å gjelde menn generelt, trengs kontekstuell analyse av menn og maskuliniteter og forståelse av historiske forhold.

Artikkelen viser hvordan likestilling og undertrykkelse i samfunnet virker avgjørende inn på hva 'kjønn' betyr. Menn kan være undertrykkende eller likestilte, men det er ikke gitt at de er dette *som* menn, altså spesifikt ut fra sin status som maskuline. Her må åpnes opp for en mer nyansert analyse. Vi må unngå at kjønn og makt blir en eneste stor uløselig floke. Vi trenger ikke analyse som *forhåndsbestemmer* menn og maskulinitet ut fra moderne forestillinger, på samme måte som vi ikke trenger seierherrenes historie ennå en gang.

Artikkelen tar derfor opp hvor forskjellige betydninger maskulinitet kan ha, avhengig av kulturen og samfunnet den er del av. Jeg presenterer en modell med tre historiske hovedformer for maskulinitet – maskulinitet i 'husholdssamfunn', i 'herresamfunn' og i 'kjønnsamfunn'. Dette er meget brede kategorier, og mitt mål er bare å vise en analytisk tilnærming som gir nye muligheter for tolkning av forskjeller og forandringer i maskulinitet. Jeg tar derfor også opp noen hovedresultater fra forskning om

mannlighetsformer og patriarkalske samfunnsforhold. I siste del ser jeg nærmere på den moderne 'kjønnsmessige' maskuliniteten, med særlig vekt på 'fallisk' maskulinitet. Jeg kritiserer tanken om at fallisk maskulinitet er en svært gammel kjerne i maskulinitet, og drøfter hvordan 'fallisismen' har vært en viktig del av fremveksten av det selvstendigjorte patriarkalske kjønnsystemet i det moderne samfunnet.

MANNSFORSKNINGENS NYE SPØRGSMAÅL

Mannsforskning går delvis inn i bildet som den tradisjonelle historieforskningen har skapt av menn og omtolker og utvider det eksisterende bildet, på samme vis som den utvider bildet i et fag som sosiologi. Den gjør dette ved å holde frem menn som kjønn og ved å studere menns kjønnsrelaterte atferd og erfaringer. Her bidrar mannsforskningen til en utvidelse av kjønnsforskningen, som i sin tur kan endre likestillingsforståelsen.

Mannsforskningens første steg har vært å se menn i forhold til kvinner. Men kjønns- og kvinne-orienteringen innen mannsforskningen selv kan bli *for* stor, slik at menn sees som 'avledede subjekter', slik Helene Aarseth har hevdet (1994). Et neste steg kan derfor være et bredere relasjonsperspektiv der menn også sees tydeligere i forhold til andre menn, bl.a. 'voksne menn' overfor andre grupper som barn og gamle.

Dagens markedssamfunn bidrar for såvidt også til en slags tydeliggjøring av mannen som kjønn. I kulturen ser vi oftere den unge mannen som et 'ekvivalentobjekt', den hvis kropp speiler andres verdier. Dette kommer også frem i forskning om 'kjønnsmarked' og makevalg. Kvinner legger bl.a. mer vekt på menns utseende enn tidligere, og "gir igjen med samme mynt" (Holter 1990). Mannen blir sexobjekt, om enn foreløpig i mye mindre grad enn kvinnen. I vitenskapens verden blir han motvilleg gjort til gjenstand for forskning som

kjønnsobjekt. Det er kanskje denne vanskapningen mannsforskningen nå vil forstå også som 'kjønnssubjekt'? Det er iallfall menn i konfliktfylte og delvis nye posisjoner som danner utgangspunktet. Dagens mannsforskning har beskrevet, og delvis selv oppstått fra, en bevegelse blant menn som ikke vil tilbake til den gamle betydningen av 'mannen', herren over kvinnen, men som likevel vil bli herrer over eget liv. Grenseflaten mellom disse to tendensene er derfor et stadig tilbakevendende tema for debatt innen feltet.

Mannsforskningen er basert på ulike fagpolitiske tradisjoner og representerer ulike samfunnsmessige interesser, på linje med mange andre fagfelt. Men mannsforskningen har også et element av kompromiss og dialog bygget inn i selve definisjonen av feltet, idet menn sees i et perspektiv der også kvinner er med. Uten dette blir ikke mannsforskningen *ny* forskning, men snarere en gjentakelse av den mannlige selvforståelsen som har preget samfunns- og kulturforskning generelt. Kjønns- og likestillingsdimensjonen henger sammen, selv om de er ulike; dersom likestillingsforståelsen reduseres, forsvinner også mye av det "nye" ved menn og det "relasjonelle" ved menn som man ikke har sett på før.¹

Likestilling har like mye med menn å gjøre som med kvinner. Mannsforskningen har etterhvert vist hvordan undertrykkelse av kvinner henger sammen med undertrykkelse også blant (og hos) menn. Derfor er det ikke gitt at det å se noe fra kvinners side, fremmer et likestillingsperspektiv, mens man gjør det motsatte ved å se det fra menns side. Tvert om kan mannsforskningen gi ny kunnskap og utvikle bl.a. feministisk teori idet kvinneundertrykkelse nå sees i en ny sammenheng. Den tar opp mennene og 'det indre liv' i maktens korridorer – og får også frem avmakt, variasjon, endring. Den avslører fordommer om at mannlighet alltid er lik makt og at menn ikke har interesser utover dette. Mannsforskningens likestillingsperspektiv på menn eksisterer derfor

ikke i et tomrom. Det står i kontrast både til fundamentalistiske forståelser av makt og kjønn der biologi igjen blir skjebne, denne gang for menn – og i kontrast til den dominerende og normaliserende maktforståelsen av menn og mannlighet. Sammen utgjør disse forestillingene et stengsel for kunnskap både om menn og kvinner i dag.

Derfor må menns 'egne stemmer', menns erfaringer og atferd, tillegges stor vekt. "Uten mennenes egne stemmer blir det ingen mannsforskning" (Groven 1999). Slik sett kan man si at mannsforskningen formidler mellom kvinners og menns forståelser av menn, og kartlegger det dunkle landskapet mellom dem, for eksempel hvordan det kan ha seg at posisjoner som i kvinners forståelse knyttes til makt, samtidig kan være preget av betydelig indre avmakt.

HISTORISK ÅPENHET OG KJØNN SOM PARADIGME

Hvordan kan mannsforskning åpne opp for historisk forskning? Hvordan kan den bidra til å få frem 'historier i flertall', skape lokalhistorisk innsikt og vise svake gruppers levekår og synsmåter – samtidig som den er realistisk overfor hovedlinjene i 'vestlig' historisk utvikling?

Før vi går til historiske forhold må vi se nærmere på kjønn som paradigme og moderne forestilling. I dag finner vi en omsegripende tendens til at 'kjønn' i en eller annen vagt sosialt forklart betydning blir selve fundamentet for menneskelig virke og samkvem. Vi 'forklarer' noe når vi har sett det ut fra kjønn. Så populær har denne forestillingen blitt, også i forskningsverdenen, at referanser til sosialt kjønn (gender, genus) i dag langt overstiger referanser til sosial klasse. I verdens største samfunnsforskningsdatabase *Sociofile* var forholdet klasse:kjønn 3:1 i 1975. Tyve år senere, i 1995, var forholdet snudd til 1:2! Mens klasse ble nevnt tre ganger så ofte som kjønn i denne basen i 1975, ble altså kjønn nevnt dobbelt så ofte som klasse i 1995 (Holter 1998b).

Vi ser tendenser til 'kjønnsfiksering', dvs. en deterministisk overfortolkning i termer av kjønn, som kan minne om 'klassefikseringen' (dvs. overfortolkning i termer av sosial klasse) som var typisk tidligere i vårt århundre. Disse kognitive endringene henger sammen med store samfunnsprosesser, der kjønn får større betydning som 'realabstraksjon' (Holter 1997e).

Våre forestillinger om kjønn har mange flere moderne momenter og betingelser enn det de fleste av oss er klar over. Studier viser imidlertid at denne uvitenheten sjelden plager moderne mennesker i handling. I handling 'vet vi om' de kjønnsmessige spillereglene, den ideelle kvinnelighet og mannlighet, osv. Det er heller analysen som mangler. Ofte er kjønn og person så nært forbundet at analyse blir vanskelig. Ettersom 'kjønn' på mange måter garanterer for sosial eksistens i dagens samfunn, blir det å tenke bortfor kjønn ikke bare kognitivt vanskelig men også sosialt umulig.

I min egen forskning har jeg bl.a. vist, gjennom studier av partnervalg og parforhold, hvordan kjønnssystemet inneholder prosesser som systematisk hindrer kunnskapsutvikling (Holter 1980a; 1990a). Kjønn danner et *filter* mot visse typer kunnskap, som ofte er langt mer effektivt enn det deltakerne i en gitt sosial kontekst er klar over. Hensynet både til 'den maskuline norm' og de feminine dyder kan skjule realitetene.²

Dette er også tendenser vi kan iakttas innen kjønnsforskningen selv (Holter 1999a). Forskning om kjønn undervurderer fortsatt ofte menns kjønnet og mangler et metodisk og teoretisk apparat for å få 'empirien i tale' på dette punktet. Også forskningen blir preget av vår almenforståelse av kjønn; det blir noe som særlig referer til kvinner og det kvinnelige, til det hjemlige og familiære osv., inntil det motsatte er bevist. Ved å snu på dette blir mannsforskningen i tendens 'patriarkatkritisk'. Man utfordrer kjønnsoppfatningene ved å gjøre menn (minst) like mye til kjønn

som kvinner; man går mot strømmen, og kan ikke unngå å sette spørsmålstegn ved mye av det normale og nøytrale. Det som skjer i selve rammen for kjønnsforståelsen, vekslingen fra 'nøytral' til 'kjønnsmessig' forståelse av menn (og kvinner) har derfor også gradvis kommet mer i søkelyset i forskningen (se f.eks. Hearn 1993, 1998).

Sosialt kjønn og sosial klasse er *abstraksjoner*. De er ikke fullstendig nye, men det er i det moderne samfunn at disse kategoriene får en særegen historisk, sosial effektivitet. De blir selvstendiggjort og "sosialt regjerende" på måter man ikke finner i før-moderne samfunn. Deres makt henger sammen med økonomiens innflytelse og andre samfunnsforhold i moderne tid. At økonomi betyr mye når det gjelder klasse, er allment akseptert, mens dens betydning er mer kontroversiell når det gjelder kjønn. I den internasjonale 'husarbeidsdebatten' (domestic labour debate) rundt 1980 var det mange som avviste økonomisk analyse av kjønn – kjønn ble sett som 'bruksverdi' utenfor økonomiens område, snarere enn 'verdi' og økonomisk kategori. I de senere år har likevel økonomisk teori hatt en viss renessanse, særlig i bredt sosialt orienterte ('institusjonalistiske') varianter, bl.a. fordi feministisk analyse av makt krever forståelse av økonomisk og sosial kontekst og begreper om utnytting av kvinner og femininitet (se f.eks. Seiz 1993; Hyman 1994; Figart 1997).

Vi kan si at kjønn er en kategori som ofte 'oppfører seg' økonomisk, uansett om den analyseres slik eller ikke. Abstraksjoner knyttet til kjønn kan bli 'hegemoniske', for å bruke et uttrykk som mannsforskningen har pusset støv av (Robert Connells (1995) fortolkninger av Gramscis begrep), slik at de gjør mer enn å "dominere"; de danner en helhet som det blir vanskelig å trenge gjennom og blir førende tilmed i opposisjonen til det dominante (Stein Bråten utviklet dette i forhold til feminisme allerede i 1978, under termen "modellmakt").

Disse moderne abstraksjonene må ikke

forveksles med at både kjønn og klasse også er historiske *generaliseringer*, dvs. mønstre som finnes i mange (også før-moderne) samfunn. Særlig gjelder dette sosialt kjønn, som er kjent som differensieringssystem i alle samfunn. Det vi imidlertid *ikke* vet med dette, er ofte det viktigste. Vi vet ikke om kjønn betyr så mye i en gitt sosial kontekst, om andre forhold betyr mer, eller om dette kjønn i det hele tatt likner vårt eget. Det at både kvinner og menn er tilstede i en gitt situasjon, betyr ikke at kjønn er det dominerende momentet for å forklare det som skjer. Og omvendt er det heller ikke slik at enkjønnet sosialt samkvem betyr at kjønn er uvesentlig. Dette er noe vi ved ettertanke innser, men likevel er dette ganske vanlige feiltolkninger innen bl.a. historie – nettopp fordi den *moderne abstraksjonen kjønn* leder oss blindt i forhold til den *reelle generaliseringen* av kjønn. Når vi avdekker 'kjønnsforhold' i en gitt sosial kontekst, blir meningen i disse forholdene alt for raskt avledet fra moderne forhold.

LIKESTILLINGS- OG PATRIARKATFORSKNING

Kjønn har sosial betydning som differensieringssystem i alle kjente samfunn – og som stratifiseringssystem i mange, men slett ikke alle samfunn. I en undergruppe av de siste, derunder moderne samfunn, er det også slik at stratifiseringen formidles *gjennom* differensiering, fremfor å ligge fast som en ramme rundt denne differensieringen. Slik kan vi tolke forskjeller mellom før-moderne og moderne patriarkalske samfunn. Alle patriarkalske samfunn underordner kvinner, men bare i noen blir kjønnsystemet et hovedmiddel for denne underordningen.

Forskningen på dette området viser at likestillingsbarrierer og patriarkalske forhold virker utover den rene kjønnsstratifisering. Likestilling eller mangel på likestilling avhenger av forhold mellom menn og kvinner, men ikke nødvendigvis av at menn og

kvinner behandler hverandre *som* menn og kvinner, og dette er et avgjørende skille. Det er riktignok vanskelig å tenke seg et samfunn der ikke kvinneundertrykkelse har *noen* sammenheng med hvordan folk behandler hverandre som kjønn. Differensieringen kommer jo inn i selve stratifiseringsbegrepet – som egentlig er for snevert, idet patriarkalske forhold vanligvis både inneholder undertrykkelse av kvinner og tilknyttete former for undertrykkelse blant menn.

At det finnes *noe* sammenheng mellom patriarkalsk stratifisering og kjønnsmessig differensiering betyr imidlertid ikke nødvendigvis at dette må være en stor og viktig sammenheng i det enkelte samfunnet, sammenliknet med andre statuser som kvinner og menn har. Det kan være at andre forhold er mer vesentlige om vi skal forstå kvinners dårligere stilling. Heller ikke har vi noen forhåndsgitt regel om at 'kjønnsystemet pent oppfører seg slik patriarkatet vil'. Tvert om, kjønnsystemet kan være opposisjonelt og vanskelig å ha med å gjøre for maktøverne i et gitt samfunn, og dermed kan det bli andre institusjonelle mønstre og kulturelle føringer som spiller en hovedrolle.

I likestillingsforskningen prøver man å forstå både kvinner og menn som *menne-sker*, ikke bare som kjønn. Derfor blir det viktig å avvise en 'spontan' forestilling om at kvinneundertrykkelse bare kan skje gjennom kjønn – fordi denne tanken innebærer et premiss om at kvinner ikke er mennesker, men bare kjønn, eller i praksis at kvinner er litt mindre mennesker enn menn, folk med litt færre statuser, litt mindre individualitet, osv. Dermed vedlikeholdes nettopp den type forestilling man skulle utfordre.

Forskere som beskriver 'patriarkalsk struktur' ser derfor både på samfunnsforhold som er nokså nært knyttet til kjønnsystemet, og forhold som virker mer indirekte inn. De tar bl.a. opp skillet mellom de to store aktivitetssfærene i dagens samfunn,

gjærne kalt 'produksjon' og 'reproduksjon,' men også klasseforhold, aldersforhold, og mange andre trekk. Forskerne vet ikke på forhånd hvilke forhold som skaper grunnlag for kvinneundertrykkelse i et gitt samfunn. At menn i noen form er involvert, gjør ikke at alt er 'mannsmakt'. Patriarkalske strukturer er sjelden lette å forstå i øyeblikket, ettersom de er gjenstand for iherdig og ofte angstfylt ideologisk bearbeiding – for eksempel knyttet til 'redselen for å falle' som Clas Ekenstam (1998) og andre har beskrevet. Men selve redselen for å falle vil ha ulikt innhold, avhengig av hva slags posisjon man faller fra. Det samme gjelder innholdet i kategoriene for de falne, f.eks. 'umannlighet'. Eksempelvis skal vi se at mannens 'herremessige' fall er noe annet enn vår tids 'kjønnsmessige' fall.

Forskning på dette feltet gransker altså sammenhenger mellom ulike former for sosial stratifisering, knyttet til kjønn, klasse og andre skiller, ut fra hvordan de bidrar til kvinners og menns status i samfunnet. Studiene viser kvinneundertrykkelsens vesentlige betydning for sosial stratifisering generelt i samfunnet (men ikke dens 'absolutte primat'), og hvordan mellom-kjønnsmessige og innen-kjønnsmessige former for underordning og utnyttning har vært knyttet sammen. Forhold mellom menn blir derfor aktualisert.³ Selve forbindelsen mellom mellom- og innen-kjønnsmessig underordning kan sees som definerende for patriarkalsk struktur, i forhold til løser organisert og mindre systematisk mannsdominans.

Det analytiske spørsmålet er ikke om kvinnen underordnes som kvinnelig, men om hun rangeres under menn i samfunnet, uansett hvordan dette gjennomføres. Forskere har prøvd ut ulike mulige hovedforklaringer på kvinneundertrykkelse i det moderne samfunnet – for eksempel "menn", "arbeidsmarkedet", "militærvesenet", "staten", "seksualiteten", "familien", og tilmed "forhold mellom kvinner". På samme måte har man innen historie foreslått ulike elementer som kan ha vært avgjørende for pa-

triarkaliseringen av samfunnet, bl.a. plogen og nye jordbruksformer; sverdet og oppbygging av krigermakt; endringer i slektsmønsteret til fordel for patrilokalitet og patrilinearitet; sentralisering som skapte 'mannlige' motreaksjoner, og andre.

Selv om ingen av disse områdene helt kan sies å gi noe fullgodt svar på spørsmålet "hvorfør kvinneundertrykkelse", gir de delvis svar, og samlet har denne virksomheten skapt mye ny forskning, der fenomener utforskes fra nye synsvinkler. Derfor har patriarkatforskningen dannet en viktig tråd i feministisk teoriutvikling og kjønnsforskning generelt. I dag er de fleste teorier på feltet ikke monokausale (en-faktor-teorier), men fremhever i stedet kombinasjoner av forhold. Disse knippene av forhold kan ha ulikt tyngdepunkt, hva enten man ser kvinneundertrykkelse i hovedsak som et arbeidsmessig relatert fenomen, et seksuelt relatert fenomen, et arvsmessig relatert fenomen, eller i forhold til andre hoveddimensjoner. I dagens forskning prøver man ofte å kombinere disse (se f.eks. Jonasdóttir & Bjørk 1994; Jonasdóttir 1991; Walby 1990).⁴

Patriarkatforskningen har vist at mann-kvinne og mann-mann-relasjoner henger sammen, ikke motsetningsfritt, men likevel 'dypt og inderlig'. Man kan finne eksempler på mannsdominans i løs og usystematisk forstand (menns forrang fremfor kvinner i noen institusjoner i samfunnet, o.l.) som ikke ser ut til å ha så mye å gjøre med innen-kjønnsmessig stratifisering, men utover dette ser det ut til at få eller ingen patriarkalske samfunn har klart seg uten denne indre forbindelsen mellom kvinneundertrykkelse og rangering (særlig) blant menn.

Som introduksjon til de tre historiske modellene kan det passe å se nærmere på denne forbindelsen. For oss er det naturlig å begynne med menn og kvinner. Vi antar 'spontant' at mellom-kjønnsmessige forhold er de viktigste. Hva de andre består av, virker mer diffust, og deres betydning virker mer tvilsom.

I mange samfunn har oppfatningen av patriarkalsk struktur vært annerledes, nesten omvendt vår egen. Man har i stedet 'spontan' begynt med innen-kjønnsmessige forhold, særlig forhold mellom menn. Far-sønn-forholdet er den gamle begrunnelsen for patriarkatet i vår kultur. Forholdet mellom menn var ofte det viktigste, og tilmed et utgangspunkt for undertrykkelse av kvinner. Dette gjelder også ofte den historiske oppfatningen av kjønn. I mye historisk materiale henviser kjønn like mye til mann-mann-forhold, 'menns verden' som ikke nødvendigvis har så mye med kvinner å gjøre. Om man aner dette i kjønnsforskningen, blir det åpenbart i patriarkatforskningen.

Eksempelvis var middelalderens samfunn preget av 'delegert farsmakt' – samfunnspyramider med en farsskikkelse på toppen, i prinsippet den eneste makt, og med varianter av denne farsmakten nedover (patron-klient osv.), hver med sine typiske forhold til kvinner, i begynnelsen så og si 'på lån' nedover i pyramiden. Å si at disse herremessige forholdene mellom menn 'avgjorde' forholdet mellom menn og kvinner, er nok å gå litt for langt inn i periodens selvbylde, men at de var viktige, er det ingen tvil om.

Disse samfunnene kan tolkes som varianter av 'herresamfunn', idet herredømme og herremessige begrunnelser, snarere enn kjønnsrett og kjønnsmessige begrunnelser, er det som preger forholdene. En kategori som 'herresamfunn' kan virke nesten håpløst bred, men den kan presiseres og danne et viktig utgangspunkt for mer detaljert historisk analyse. For eksempel kan man se på hvordan innføringen av føydale delegeringsprinsipper endret den første, antikke, fasen i herresamfunnet, hvordan slavens opprykk til leilending ble knyttet til nye former for kvinneundertrykkelse, og liknende. Med disse forbeholdene skal vi se nærmere på de tre modellene.

HUSHOLDSSAMFUNN, HERRESAMFUNN OG KJØNSSAMFUNN

Jeg skal presentere tre modeller for å utvikle studier av maskulinitet i historisk kontekst. De tre kan kalles 'husholdssamfunn', 'herresamfunn' og 'kjønnsamfunn'. De tre kategoriene er som nevnt svært brede, med mye variasjon innen hver, men de gir samtidig en tilnærming til noen grunnleggende forskjeller i hva maskulinitet betyr, hvilken rolle det spiller i samfunnet, og hvilken tilknytning det har til makt.

Modellene viser hvordan husholdssamfunnet 'skaper' husholdsmaskulinitet, herresamfunnet 'skaper' herremaskulinitet, og kjønnsamfunnet 'skaper' kjønnsmaskulinitet – altså den maskuliniteten vi selv er vant med. Denne ordbruken gir inntrykk av at maskuliniteten eksisterte i alle tre typer samfunn, og det er delvis riktig. Kjønnssystemet var for det meste differensierende i husholdssamfunnet, gradvis mer bundet av stratifisering i herresamfunnet, og gradvis mer selvstendiggjort som egen stratifiseringsform i utviklingen av klasse- og kjønnsamfunnet.

Man kan imidlertid også hevde at bare kjønnsamfunnet skapte maskulinitet i reell forstand, som 'realabstraksjon', mens det foregående fortjener andre begreper. Det var 'husholdsmessig' og 'herremessig', ikke kjønnsmessig. Mannsforskning tyder på at moderne maskulinitet i større grad enn antatt har sine tidlig-moderne og før-moderne kilder i maktforhold, snarere enn kjønnsforhold som sådann. Disse var påvirket av stratifisering, men likevel vesentlig annerledes enn de senere 'kjønnsrettforholdene'.

At dette er komplekse forbindelser er hevet over tvil. La oss likevel dykke ned i dem.

HUSHOLDSSAMFUNN

Jord- og vann-relaterte guddommer var androgyne, eller kunne, mer presist, tilbes i begge kjønnsidentiteter ... Kvinnelige gud-

dommer kunne avbildes som krigere, med skjold og ørnefjær ... I en verden forstått på denne måten, blir våre forestillinger om 'opposisjon', eller tilmed 'dualitet' eller 'komplementaritet', grove og lite hjelpsomme, ettersom tilsynelatende faste skiller endrer seg og flyter over i hverandre. Forhold ble fremstilt ikke gjennom differensiering, men gjennom endringer og forvandlinger som sa mer om forbindelse enn om opposisjon. Bare gjennom gjensidige forhold fikk hver part sin mening, som alltid var relativ, alltid lokalisert ... Kvinnelige guddommer ble representert som søstre, vel så ofte som hustruer ... Store konflikter utspant seg mellom søsken, ikke seksuelle antagonister. Ja, selve forestillingen om 'krigen mellom kjønnene' og sammenknytningen av seksualakten og vold eller kamp som er så vanlig i vår egen verden, synes fremmed" (Clendinnen 1995, 168-9).

I dette bildet av Aztekernes religion og kultur [på 1400-tallet] møter vi kjønn som differensieringssystem, et system som på noen områder er skarpt formulert – "krigere som snublet over en kokestein, kvinners udiskutable område, ville få føtter av bly og lett bli skadet i krig" (op.cit.179) – samtidig som differensieringen ofte er 'plastisk', skiftende og uvant i forhold til vårt moderne bilde av kjønn. Selv om rang og sosial stratifisering kan komme inn i bildet, er det neppe riktig å si at rangforskjeller utgjør grunnlaget for kjønnssystemet.

En slik forståelse av kjønnssystemer i avanserte jordbrukssivilisasjoner avviker fra en tendens i kjønnforskning der man tenker seg at 'kjønn kommer først, patriarkat etterpå'. Et eksempel er Gerda Lerner's (1986) fremstilling av sumersk og babylonsk Mesopotamia [omlag 3000-1500 f.kr.]. Her får man inntrykk av at stratifisering knyttet til kjønn allerede var en vel etablert og gammel ordning da skriftbruk oppsto, noe hun imidlertid ikke dokumenterer særlig godt. Samtidig legger Lerner vekt på hvordan de observerbare samfunnsendringene særlig sent i perioden – sentrali-

sering, økte rangforskjeller i sentraene, osv. – skapte grunnlag for en mer omseggripende mannsmakt, eller mer presist, dominans av stort sett mannlige husholdsoverhoder. Her er dokumentasjonen god. Generelt er evidens for kvinneundertrykkelse i de tidligere jordbrukssamfunnene svak eller fraværende før ca. 2500 f.kr., og bygger ofte på det vi vet er 'ettertidsbetraktninger' (f.eks. formulert i en senere 'presteperiode', slik tilfellet er bl.a. i Bibelen). Man har ofte trukket nokså tilfeldig veksel på antropologi for å fylle hullene.

Vi vet ikke om perioden tidligere var 'forholdsvis likestilt', og skal være forsiktig med antakelser. Det historikere først og fremst har avdekket, er et noe senere mønster i retning økt og mer systematisert kvinneundertrykkelse, som ser ut til å være felles for mange samfunn i den store epoken frem mot antikken [2000-500 f.kr.]. I den tidlige perioden [3000-2000 f.kr.] har vi evidens for mange likestilte samfunnstrekk som senere ble endret eller mistet betydning. Dette omfatter juridisk frihet for kvinner i motsetning til vergesystemene senere; aktiv økonomisk deltakelse i motsetning til lovbegrensninger osv. senere; motvekt-posisjoner innen bl.a. religiøs organisasjon selv om mannsdominans preget deler av det politiske liv og det fremvoksende militære feltet; betydelig kvinnelig kulturell utfoldelse; 'fritt syn' på kvinners seksualitet, mv. Ofte kan være relevant å tenke seg at slike samfunn hadde utviklet både rangskiller og mannsmakt, samtidig som denne maktstrukturen i begynnelsen var svak og porøs.⁵

Tanken om at patriarkalske forhold vokser frem fra den eksisterende kjønnsmessige stratifisering innebærer at moderne forestillinger om kjønn har kunnet passere nokså upåvirket inn i bl.a. tidlig historisk analyse. To tvilsomme premisser setter sig dermed igennem i analysen – dels blir kvinners underordning forutsatt snarere enn påvist, og dels blir denne underordningen forstått som om den (allerede) var kjønnsmessig,

altså spesielt knyttet til samfunnets kjønnsmessige differensiering.

Metodisk er det viktig å studere slike fel forestillinger. De har vært analysert bl.a. i den moderne debatten [på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet] mellom 'matriarkalister' og 'patriarkalister' som trodde på henholdsvis en utvikling fra matriarkat eller at samfunn hadde vært patriarkalske hele veien (Holter 1987e; Coward 1983). Det disse forskerne imidlertid var enige om, var en hel rekke usynlige implikasjoner knyttet til moderne kjønn. Dette ga 'moderne villfarelser' bl.a. i forståelsen av religion. På begge sider var det vanlig å anta at månen hadde blitt sett som en kvinnelig guddom, solen som en mannlig guddom. Matriarkalistene gikk lengst i dette og skapte 'månegudinnensamfunn' uten særlig historisk dekning. En analyse av de kjønnsrelaterte forestillingene om måne og sol i en rekke tidlige samfunn i Midtøsten, Lilleasia, Middelhavsområdet mv. viser at månen ofte var mannlig, solen ofte kvinnelig, og forøvrig så mye variasjon at det er tvilsomt om det eksisterte noen forhåndsgitt regel på området (Holter 1987e).

Tenker vi nærmere på hva det er som kan gjøre at månen i den moderne forståelsen automatisk ansees som kvinnelig, mens sola blir mannlig, forstår vi også litt mer av hva slags kunnskapsmessig utfordring vi står overfor, og hvor nært denne utfordringen er knyttet til likestilling. Det som innvirker på vår forståelse er et slags 'maktkjønn' – vi assosierer månen til det kvinnelige fordi månen er den svake avmektige part, mens solen er den sterke part. Vet vi ikke annet blir solen derfor mannlig, månen kvinnelig, og så langt kan dette gå, at selve behovet for å vite faller bort. Det skjer når det sosiale kjønn som forskeren vil granske, reetableres 'tinglig' som noe rent naturlig, et *a priori*, et filter som ikke må forstyrres. Tanken om sosialt kjønn som blanding av natur og kultur kan styrke dette. Vi vil nå undersøke sakene, men straks vi fin-

ner *noe* evidens til støtte for vår hypotese, altså at den eksisterende kjønnsdifferensieringen i en gitt kontekst har *noen* felles trekk med den moderne kjønnsmaktsabstraksjonen som vi resonnerer ut fra, rekner vi hypotesen som bekreftet, noe den slett ikke er. Vi trekker forenklete linjer fra våre egne kjønnsforhold til fremmede sosiale forhold, og siden differensieringen har visse likheter, har mange historiske villfarelser gått upåaktet hen. Man øver ingen klar vold på situasjonen ved å tolke den kjønnsmaktsmessig; bruddene blir mindre tydelige enn f.eks. når det er klasseanalysen som bankes igjennom.

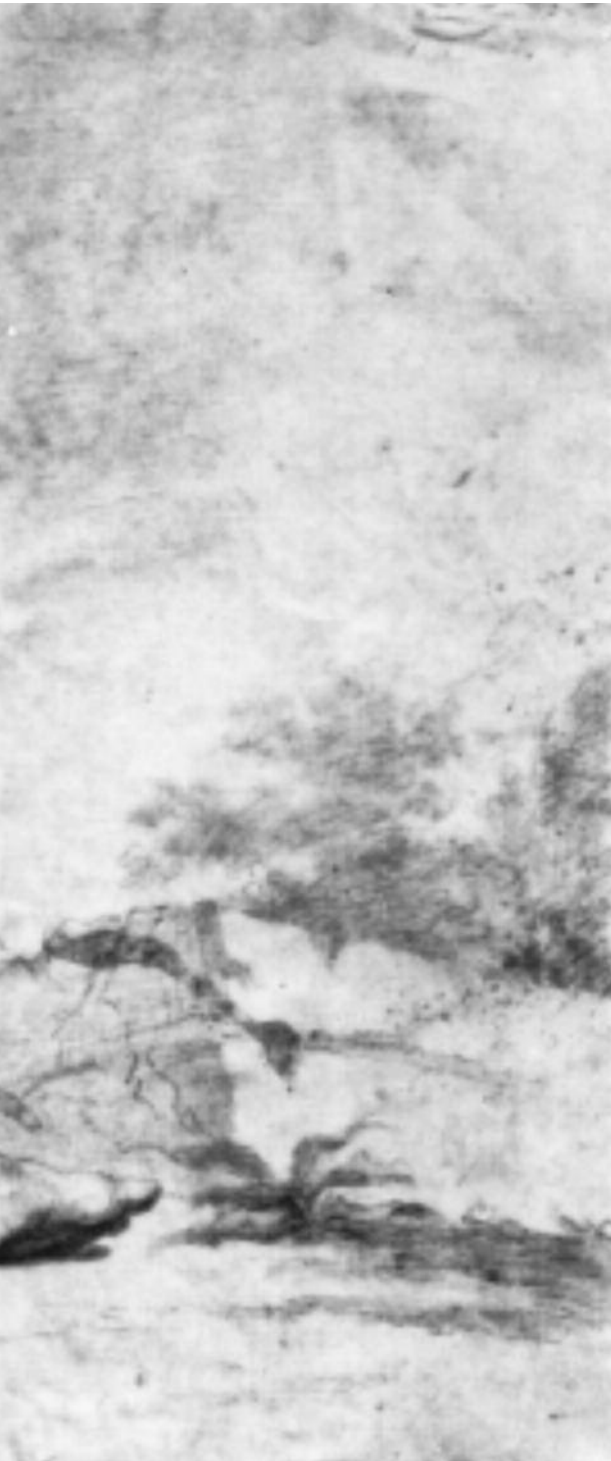
I matriarkatdebatten tenkte man seg altså at kvinners makt og identitet ville tilsvare makt og identitet slik det i dag er knyttet til kjønn. Hvis religionen var kvinnedominert, så måtte dette bety noe i nærheten av en monoteistisk mannlig gud, bare med kvinnekjønn, osv. Kvinner ble som Simmel skriver sett som 'generiske', mens bare menn var virkelig individuelle. Eksemplene er mange i historisk forskning. Tankegangen er felles: I bunn og grunn, tror man, vil "kjønn" være det samme, det er bare "makten" som vil være forskjellig.

Det er liten empirisk dekning for et slikt syn. Dersom makttilknytningen i kjønnssystemet endres, skjer det også store endringer i hva kjønn betyr i sosiale, kulturelle forhold. Endring i kjønnsforhold er dessuten knyttet til endringer i andre viktige samfunnsforhold, som klasseforhold. Når makten forandres, endres som regel både maskulinitets- og femininitetsmønstre. Dette avhenger imidlertid av hvor nært kjønnssystemet er koplet til makt, noe som i seg selv varierer historisk. Er makten langt borte, kan virkningene i kjønnssystemet være liten.

Husholdssamfunnet prioriterer sentralitet og lokalitet. Lageret og sentrum er maktens hovedbasis, dvs. felt innad i (stor-) husholdet. Relasjoner mellom hushold er mindre selvstendiggjort enn i herresamfunnet. Man kan se 'helten' og 'herren' som fi-

G.M. Fuchs, Elevtegning, 1755, sort og hvidt kridt

gurer langs en utviklingslinje der disse eksterne relasjonene blir viktigere, der et gradvis mer politisk og økonomisk nivå legger seg oppå det gamle husholdsnivået. Husholdslederen var ikke 'herre' i senere forstand, men heller en øverste 'husholdsfunksjonær', med en mer intern maktbasis enn de senere herrene.

Derfor finner vi mange tidlige samfunn med kvinner i ganske sterke 'strukturelle' posisjoner, samtidig som disse samfunnene som regel preges av tiltagende mannlig dominans. Gresk før-klassiske tradisjoner gir mange eksempler på dette, hvorav den vakre Helena, arveprinsesse av Sparta, vel er mest kjent. Mye tyder på at det som tidligere var en maktbalanse mellom kjønn gradvis blir forrykket i menns favør, samtidig som makt endnu trenger begrunnelser vi ikke er vant med i senere samfunn.

"Hun motiverte meg", f.eks. "hun styrte meg så jeg slo min fiende for fote", er en vanlig fremstilling i de tidlige tekstene fra høvdinge, krigsherrer eller konger i samfunn der staten ble symbolisert av en guddom, og der kongemakten ble legitimert ved at kongen var gudinnens yndling eller gemal. Dette er et viktig element i en rekke tidlige samfunn – i Sumer, i Assyrriket, blant Hittittene, og i Hellas. Guddommen fremstilles som motiverende, og guddommen kan ofte oversettes med "storhusholdets behov", "lagerets behov". Når man ofret til guddommen, kunne også storhusholdets lagre bli fylt, og økonomiske relasjoner ser generelt ofte ut til å ha hatt en halvt sakral karakter.

Mannsdominans i slike storhusholdssamfunn er ofte mer fremtredende i handlingsfeltet enn i samfunnets struktur. Strukturelt sett er det kanskje guddommens funksjonærer som rår, religionens og tradisjonens makt, og strukturelt står hustru og ektemann kanskje likt, men det er likevel slik at mennene oftere får dominerende roller i praksis, selv om de ofte fremstår som budbærere, delvis er motivert av kvinner, o.l. Disse rollene preges av det jeg kaller

“personlig patriarkat” – en tidlig form der manskraft fortsatt er en slags individuell herremessighet (Holter 1980). Det er mannen personlig som må bevise at han er noe – for eksempel gjennom stemmestyrke, som hos Homer. Personlig patriarkat kan utformes på mange måter; det som er felles er at det strukturelle grunnlaget er begrenset og delvis kvinnedominert. Kategorien sikter altså til et samfunnsystem som nok er i emning (‘entreprenør-stormenn’ og andre sørger for det), et ‘patriarkalsk’ samfunn i noe mer presis forstand, men som likevel ennå er nokså usystematisk, sårbart og konfliktfylt. Stadige arvefølgestridigheter særlig i den sene fasen av storhusholdssamfunnene epoke er ett velkjent eksempel på slike konflikter.

Det vi finner i det historiske materialet fra siste del av denne tiden er gjerne noen menns dominans innen et samfunn som generelt ikke lar dem hvile på laurbærene. ‘Monarken’ kan for eksempel være plaget av rykter i husholdet, og disse kan slå ut i fullt folkeopprør (dokumentert hos hittittene). Kongen kan ha problemer med å klare seg uten dronningens støtte; kongehuset kan ha lite å si i forhold til templet ved siden av, ja man kan tilmed omgi herskeren med objekter, f.eks. tronen, som bare kan brukes på strenge betingelser og ansees som en guddom i seg selv. Den svake stillingen til tidlige føderative konger er kjent både fra Hellas (Agamemnon) og mange andre regioner inkludert Norden. Det vi her må se på, er ikke hvordan kjønn bestemmer andre ting, men hvordan bl.a. økt sentralisering gir nye former for maskulinitet og femininitet.

I en artikkel om ‘mannen som gave’ skisserer jeg noen trekk ved maskulinitetsoppfatninger i husholdssamfunn (Holter 1987e). Maskulinitet kan ofte forstås i samband med gaveforhold, og dette kan knyttes til mennenes relativt mobile rolle. Det er ingen tvil om at “the traffic” forbundet med makevalg var viktig (slik både Claude Levi-Strauss og hans livfulle femi-

nistiske kritiker Gayle Rubin hevder), men det er ikke gitt at dette er en “traffic in women”. I samfunn med kvinnesentret bosteds- og slektsskapsmønstre, dvs. viktige elementer av matriloalitet og -linearitet, vil menn være det mobile elementet ved giftemål, ikke kvinner. Dette passer atskillig bedre med mye bl.a. gresk førantik tradisjon.

Mennene forvaltet et gradvis tydeligere atskilt politisk felt, et felt som ofte hadde legitimitetsproblemer i forhold til eksisterende samfunn og kultur. Dette var ofte et handelspolitisk felt, knyttet til privateiendom og varerelasjoner.⁶ Om vi ser bort fra det politiske eller utad-representative feltet, ser husholdet ut som en forholdsvis ‘kvinnelig’ størrelse, samtidig som man finner spor av at menn kan ha hatt mer aktive roller innad tidligere (bl.a. overfor barn, slik Kreta-tradisjon om Zevs-kulten antyder).

I husholdssamfunn er senteret ofte kvinneassosiert, periferien mannassosiert, mens det i herresamfunnet blir omvent. Vi finner kvinner noe oftere i statiske, strukturerende roller, mens menn oftere er i mobile og handlingsrettete roller. Følgen av dette var bl.a. at menn kunne være utøvere av budskap som blir sett som kvinnelige. Etterhvert som det oppstår en mannlig skriverprofesjon, i begynnelsen mest som tjenere for storhusholdets herskere, vedblir kanskje guddommen for skrift å være kvinnelig, som i Sumer, eller andre gamle elementer forsøkes vedlikeholdt, og tilmed forsterket. Når tempelkvinnenes kår forverres, slik det skjedde etterhvert som kongemakten vokste frem i sentralområdene i Midtøsten, kan samtidig det hellige ekteskapet og symmetrien mann-kvinne betones mer, og selv når kongedyrkingen øker, kan behovet for å forherlige det kvinnelige øke desto mer. Dette er trekk mange oldtidshistorikere kjenner til, særlig i forbindelse med forskning om “renessanseperioden” på 1500-1300-tallet, altså perioden før det man i Hellas kaller palasskulturens fall.

Høvdingekonger og krigsherrekonger av den typen vi finner i de før-antikke imperiene ser altså ut til å ha vært omgitt av en rekke skranker og barrierer, særlig i tidlig tid, som begrenser deres makt, samtidig som vi finner spor av omlegginger for å fjerne dette. For eksempel ser vi hvordan arvesystemet legges om til fordel for patrilinearitet, religionen refortolkes til fordel for kongedyrking og monoteisme, osv. Samtidig ser vi menn som strever med å skape og opprettholde makt på måter som, for oss, ofte innbyr til forbauselse. Storkongen har nå en mektig guddom å støtte seg til, men fortsatt ofte med kvinnekjønn, og i perioder tilmed mer enn før, etter hvert som økt mannlig makt legitimeres gjennom appell til det gamle kjønnssystemet. Den 'patriarkalske gudinnedyrkingen' som preger bl.a. hittittene (særlig 1500-1200 f.kr.) viser hvordan storkonger med nyfunnet iver fremhever gudinner og skaper en slags renessanse for gamle religiøse og kulturelle former, nå med nytt innhold. Storkongen skal adlydes fordi han er gudinnens yndling – et mønster som i og for seg ikke var nytt, men som hadde en helt annen betydning enn det hadde hatt tusen år før. Dette har samtidig å gjøre med den store sentraliseringen, skiftet fra 'konge' til 'storkonge', og oppbygningen av en mer stabil basis i mann-mann-relasjoner for den nye 'personlige' patriarken, inkludert et omfattende voldsapparat.

Husholdssamfunn inneholder skiftende maktformer. Husholdsledere som i begynnelsen fremtrer som sendebud for storhushold, og som forvalter en proto-politisk og vareøkonomisk sfære som fortsatt har begrenset vekt i et redistributivt samfunn, selvsstendiggjør sin posisjon, og 'lovmessig' makt kan ha blitt knyttet spesifikt til mannlige domener bl.a. som reaksjon mot kvinneliggjøring/sentralisering (Bibelen har mange trekk i denne retning).

HERRESAMFUNN

Det ser ut til at husholdsledere ble til 'herrer' i herresamfunnets forstand gjennom mange mellomformer ('husholdsherrer' eller 'seignorer' som det heter i tolkninger av senassyriske lover [c. 6-800 f.kr.]). Dette skjedde gjennom utvikling av det personlig-patriarkalske handlingsrommet i det tidligere husholdssamfunnet, men kanskje også mer spesifikt som reaksjon på en ennå forholdsvis kvinneassosiert sentralisering.

Om vi ser på det klassiske greske herredømmets tidlige 'heltemessige' og etterhvert 'kongemessige' guddommer, som Poseidon og Zevs, viser det seg i tavlematerialet [1400-1200 f.kr.], tusen år før det klassiske Athen, at de hersket sammen med en kvinnelig gemal, en gudinne med samme navn i kvinnelig form. Kanskje var dette mer av en søster enn en kone; sammen utgjør de en guddommelig makt ('husholdsprinsipp'). Likeverd mellom kjønnene ble avløst av manns makt.

Herresamfunnet må imidlertid ikke mistolkes som et mannsamfunn, og det er det lett å gjøre, bl.a. ut fra vekten på virilitet osv. Når vi ser at en helt som Sigurd Fafnesbane i norrøn litteratur mottar *sverdet* som symbol på at han er blitt en seksuelt moden mann, er det samtidig grunn til å legge merke til at retten til sverd og våpen ikke bare er et kjønnskille, men også noe som "skiller mannen fra barnet" og "den frie mannen fra trelen" (Agneta Ney i Berggren 1999, 51). Den falliske tolkningen av sverdet, som vi 'spontan' henfaller til, er feil.

Herresamfunnet hevet antakelig menns generelle status vis-à-vis kvinner, men tanken om to kjønnsklasser er likevel villedende. Herresamfunnet er et "en-fjerdedels-samfunn", ikke et "to-halvdeler-samfunn". Herresamfunnet ble skapt ved at *noen* personer, stort sett (men ikke bare) menn, etablerte seg såpass permanent som makthavere at de etterhvert ble ansett som alene å være de fulle subjekter, de siviliserte osv. vis-à-vis resten (3/4 eller mer) av samfun-

net. Disse andre ble gjenstand for 'sosial død', for å låne Orlando Pattersons uttrykk, en nedvurdering som i begynnelsen kunne være nokså vag ('barbar'). Derfor kunne herresamfunnet også utvikle seg til et slavesamfunn.

I den hellenske og romerske antikken utviklet man gradvis herredømme i en noe mer presis kjønnsmessig forstand bl.a. ved at filosofer og medisinerere hevdet menneskets kjørlighet i forhold til kvinnekroppens varme, menns generelle førsterang, og man systematiserte det kjønnsmessige på nye og mer maktbaserte måter. Men man kan si at mye av dette hele tiden forblir "underlig underforstått" i antikken, for eksempel i farsmaktsdiskusjonen ('Kristologidebatten') som preget den tidlige kirken [3-400-tallet]. Man tar for gitt at kvinner ikke har adgang, man lar menn spille kvinner på scenen, osv., og problematiserer det ikke. Det mannlige har blitt det sentrale, det kvinnelige er perifert. Utviklingen av patriarkalsk struktur har en 'strategisk' tilknytning til sentralisering som jeg her bare kan antyde.

Seksualitet, eller kanskje heller 'uryddig erotikk', er en viktig del av disse historiske utviklingslinjene. I en analyse av gresk pederasti eller gutteforkjærighet blant de dominerende menn i bystaten, basert bl.a. på den nordiske pioneren i mannsforskning Steffen Kiselberg (1982), peker jeg på hvordan aldersforankring var vel så viktig som kjønnsforankring for det nye herredømmet (Holter 1994g). Kvinner ble holdt utenfor de frie subjektens sfære først og fremst fordi de ble reknet som umyndige og behandlet som barn og avhengige, og ikke gjennom kjønnsmessig diskriminerende mekanismer, for noe utbygd diskrimineringsystem i denne retningen fantes ennå ikke. Samtidig var den reelle maktbalansen i samfunnet blitt så skjev at også intim kommunikasjon mellom kjønnene ble vanskeliggjort. Hustruen var 'den en mann snakket minst med', og det intime forholdet mellom kjønnene ble

overskygget av pederasti-forholdet mellom eldre menn og ynglinger. Her oppsto 'Eros' i mer spesifikk forstand; omgitt av ideer om å speile seg selv gjennom den andre, bruke den andre som objekt for en selv snarere enn som del av noe felles (ganske annerledes enn sengeforholdet mellom Zeus og Hera hos Homer), osv. Vi ser en nyfunnet dualistisk privathet med en slags anvendt narsissisme, en slags "generalprøve" for den kjønnsrelaterte erotikken i senantikken og middelalderen, der kvinnen ble etablert som kilde til både synd og sex. Intimiteter blir sårbare når arv og makt taler, og disse områdene i kjønnsystemet er kanskje de som ble transformert først, mens religionen hang etter.

I herresamfunnet blir kjønnsystemet gradvis mer bundet opp i patriarkalsk stratifisering og mer systematisk preget av dette. Dette kan ikke uten videre avleses av et 'fall' i kvinners status. Maktbalansen kan variere, slik kvinners stilling også i perioder bedres, men dette skjer gradvis på en mer mannsdominert bakgrunn.

Denne analysen aksentuerer betydningen av skillet mellom kjønnsystem og patriarkat, og viser at utviklingen av de to kan være meget forskjellige prosesser. Nettopp spenningsforholdet mellom dem, ofte i form av konflikt mellom et gammelt og ennå ofte likeverdig kjønnsystem og en mer patriarkalsk samfunnsutvikling, kan være vesentlig for å forstå menn og maskuliniteter i en gitt situasjon. Patriarkatanalyse viser hvordan maktmakten blir stadig mer basert på et omfattende system av mann-mann-relasjoner, makteliter som hver 'innkapsler' systemer av kvinnelig underordning og utbytting, samtidig som noen av det personlige patriarkatets former bevares, bl.a. ved at det er den individuelle herren, ikke mannen som sådann, som fremheves. Denne 'mannen som sådann' er knyttet til klasse- og kjønnsamfunnet.

Modellen av herresamfunn kan utvikles videre til 'herredømmesamfunn' i mer avanserte former, med ulike typer domine-

rende allianser mellom menn, ulike former for binding av kvinner, ulike måter å reformatolke kjønnsystemet på, osv., noe jeg imidlertid ikke skal gjøre her.

KJØNSSAMFUNN

Tanken om å forstå maskulinitet f.eks. i antikken ut fra en modell av herresamfunn innebærer ikke en antakelse om at det eneste viktige for menn var å være herremessige, ikke maskuline. Maskulinitet var ikke bare politisk, men mye var likevel sentrert rundt det frie politiske subjekt. Å være mannlig ville altså si å være herremessig, særlig når det var tale om makt og posisjon i samfunnet. Kjønnskodeksen var så og si underkastet en herrekodeks.

I herredømmesamfunnet visste man etterhvert mye om hvordan kjønn kunne bli et 'fremkomstmiddel' til prestisje, makt og rikdom. Det å gjøre kjønn (og kjønn i et forunderlig vekselspill med nøytralitet) til selve 'transportmetoden' er imidlertid unikt for kjønnsamfunnet. Det er her kjønn/genus blir realabstraksjon, gradvis løsrevet fra familie, slekt, patriarkalsk tradisjon, åpne barrierer og formelle stengsler mot kvinner. Det er ingen tvil om at møtet med den moderne økonomien hadde mye med denne kjønnets forvandling å gjøre.

Både herresamfunnet og kjønnsamfunnet er ulikeverdige, men de er ulikeverdige på to meget forskjellige måter. Hvordan det store skiftet fra den ene til den andre hovedmodellen i vestlig historisk utvikling egentlig skjedde, er ennå delvis dunkelt. Det vi vet, er at herremessigheten både forsvant, oppsto i nye mellomformer, og ble transformert på måter som gikk mye dypere inn i kjønnsystemets virkemåte enn de tidligere båndene og innslagene av stratifisering hadde gjort. Den patriarkalske makten, som angivelig skulle gå i oppløsning i moderniseringen, kommer i stedet frem på mer individuelt kjønsmessige måter, samtidig som dens systematiske karakter er meget tydelig bl.a. statistisk. Strukturen synker

ned, så og si, og den svekkes etterhvert noe, men den blir ikke borte.

De moderne samfunn var klassesamfunn før de ble kjønnsamfunn. Selv om disse to strukturene henger sammen, er det klart at selvstendigjøringen av klassene, først og fremst endringer i forhold mellom menn, gikk forut for selvstendigjøringen av kvinner og av kjønnsystemet. Det sene herresamfunnets 'stender' ble forvandlet til mannsklasser og interessegrupper som var økonomisk definert.

Hvor radikalt var dette skiftet fra middelalderens mannlighetsformer? Mannsforskning tyder på at endringene var store, og noen forskere legger hovedvekten på at maskulinitet *blir skapt* som noe nytt i den tidlig-moderne perioden, noe man ikke hadde i tidligere perioder.

Jeg skjelner mellom tre hovedstadier i den moderne utviklingen – 'paternat', 'maskulinat' og 'androgynat'. Igjen er tanken at kjønnsidentitet utformes på forskjellige måter innen hver fase eller modell. De tre betraktes også som sameksisterende tendenser (Holter & Aarseth 1994).

I 'paternatet' eller 'paternalisk patriarkat' [ca. 1500-1800], som jeg kaller den første formen, var de nye maktførmene fortsatt ofte herremessige; borgerskapet var 'aristokratisk', og samfunnsmessige forhold kunne sees som beroende på faderlighet og farsforhold i en mye mer systematisk fasong enn noen hadde tenkt på i middelalderen. Paternatet var representert ved det absoluttistiske overhodet, og overgangen til den neste store formen, 'maskulinatet' eller 'maskulinistisk patriarkat', symboliseres av giljotinen, den store detroniseringen, og oppgjøret med 1/4-prinsippet i herresamfunnet [1800 og tidlig 1900-tall]. 'Herren' var for de få, 'mannen' ble noe for de mange. Dette var to vesensforskjellige maktposisjoner. Industrialisering, utvikling av det sivile samfunn, klassekamp, demokratisering osv. la grunnlaget for overgangen fra den første til den andre, og til ny, mye mer universell og abstrakt maskulinitet.

Den moderne kjønnsmaktens historie begynner ikke med Rousseau eller de milde formaninger til kvinnen. Forut for dette går bl.a. hekseprosessene, økt forfølgelse av seksuelle minoriteter [særlig fra 1300-tallet], økt rasisme og antisemittisme, og generelt en 'absoluttisme' vi ikke finner tidligere.⁷ Robert Connell (1995) skriver om hvordan conquistadorene 'grunnla' maskulinitet, og ikke bare endret noe som allerede eksisterte; de fundamenterte en ny type kulturell maskulinitet på ekspansjon og kolonialisme. Det er en prosess av *autorisering*. Michael Kimmel (1996) og andre har beskrevet liknende forløp der menn antar en slags grunnleggende mannlig rettmessighet, "entitlement". Autoriseringen i den tidlige fasen skjedde delvis gjennom vold og terror, der systematisering og stratifisering av kjønn, seksuell forfølgelse, ytre aggresjon og kolonialisering var knyttet sammen. Samtidig vil vi ut fra den foreliggende analysen av kjønnsystem og patriarkat vente å finne mer opposisjonelle trekk også, og her gjenstår det antakelig en god del å oppdage for historisk mannsforskning.

Det er gjennom en slik delvis opposisjonell konformitet at *maskulinitetsformene* i mer reell mening vokser frem. Dette skiftet var ikke til å ta og føle på, for ulike former for maskulinitet hadde eksistert også tidligere, og noe av dette hadde lenge vært knyttet til makt. Men nå ble maskulinitetsformene gradvis mer av 'realabstraksjoner' med makt til å påvirke utviklingen. De ble gradvis mer institusjonalisert, samtidig som institusjonene generelt i samfunnet fikk et mer nøytralt preg. Den formelle likestillingen omfattet først en økende andel menn, mens likestilling mellom kvinne og mann er et senere produkt.

Men det er grunn til å påpeke at feminiteten var gjenstand for denne abstraherende behandlingen lenge før maskuliniteten; kvinnen ble 'bestemt som kjønn' mens menns kjønnsbestemmelse (til forskjell fra alle deres gamle herrebestemmelser, deres

stand osv.) ennå var uutviklet. Menns overmakt var fortsatt såpass stor at deres spesifikt kjønnete identitet, i et forhold overfor kvinner, eksisterte latent i en større 'normal' identitet, i et forhold både overfor kvinner og andre avhengige.

Kvinnelighet, synd og underordning hadde blitt utviklet som en tematisk helhet allerede i føydaliseringen av herresamfunnet, men det var først i den moderne tids gjennombrudd og bl.a. gjennom hekseprosessene at denne avmaktskvinneligheten ble institusjonalisert. Kvinnekjønn ble abstrahert i en dobbelt form (hore/madonna) i et samfunn der borgerne snakket om "kjønnet", og med dette mente kvinnene.

Samfunn var i kjønnsamfunnets begynnelse delt i ulike halvt herremessige, halvt mannlige instanser og det kan være vanskelig å avgjøre hvilke som til enhver tid virker drivende i forhold til kvinneundertrykkelse. Det var da også mye kaos og konflikt, som i vårt perspektiv blir interessant som del av en stor endringsprosess i forholdet mellom mann-mann og mann-kvinne-relasjoner.

Det er langt mer å si om kjønnsamfunnet enn hva jeg kan få med her – og en mulig fremtidig form, 'androgynatet', kan bare nevnes. I min egen forskning har jeg vist hvordan kjønnsamfunnets forhold, der nøytralitet og kjønnsmessighet stadig veksler, med mannen som den mer nøytrale, kvinnen som den mer kjønnete, kan forstås i termer av sfæreforholdet i samfunnet, med maskulinitet som uttrykk for produksjonssfæren, feminitet for reproduksjonssfæren. Noen mener at dette er en svært 'strukturalistisk' betraktningssmåte. Mann og kvinne handler som kjønn bare delvis på egne vegne, dels på samfunnets. Det de gjør som kjønn, ivaretar ofte andre samfunnsmessige prosesser. Eksempelvis sikrer de fortsatte klasseskiller gjennom et utpreget 'homogamt' makevalg (Holter 1991). Samtidig kan dette danne utgangspunkt for bedre aktørperspektiv. Det mennesker gjør som

kjønn, er delvis i motstrid til de herskende forhold, og kan være meningsfylt på dette grunnlaget. Sosialt kjønn er ikke makt eller avmakt i seg selv, men sammensatte løsningsforsøk på strukturelle problemer (Holter 1997c).

FALLISK MASKULINITET

Selv om kjønnssystemet i et samfunn blir knyttet til sosial stratifisering, og selv om samfunnet kan kalles patriarkalsk, kan virkningene på intimitet og forplantning være relativt beskjedne, sammenliknet med det vi ser f.eks. i senmiddelalderen. Den frie borgeren i antikkens herresamfunn trengte ikke rekne i 'blodsbånd'; han kunne i prinsippet innsette en arving etter eget ønske. Den romerske far hadde 'håndsgrett' over husholdets kvinner, barn og andre avhengige. Slike personlig-patriarkalske rettigheter ble erodert gjennom antikkens statsdannelser og forsvant gjennom føydalisering og mer bindende maktpyramider mellom menn. De nye maktforholdene var strukturelt fundert med kvinner som midler i en mannlig arvefølge- og autoritetsordning. Dermed ble kjønnssystemet mer direkte utsatt for pregning, med et behov for kontroll av kvinners seksualitet som i og for seg ikke nødvendigvis gjøres av patriarkatet som sådann. 'Kvinnens fall' danner et forholdsvis sent punkt i den patriarkalske utviklingen.

Dette kan knyttes til Derrida og andre postmodernisters teori om 'fallogosentrisme', altså en generell konsentrasjon av makt omkring 'fallos' eller det mannlige kjønnsorgan. Fallogosentrismen henger sammen med et systematisk 'kjønnet' intimitetsmønster, det vi med et moderne uttrykk kaller *seksualitet*. Det er når vi kommer hit, at maktkjønn virkelig insisterer på 'å alltid komme først' (for å si det med Kristeva). Derfor tolker mange det falliske som et svært gammelt mønster. Dette ser ikke ut til å være riktig.

Allerede middelalderen viser en kropps-

oppfatning som er meget forskjellig fra vår tids kjønnete mennesker. Unisex-modellen var mer vanlig, som bl.a. Thomas Laqueur (1990) har vist. Kroppsfølelsen var mer preget av kampen mellom godt/ondt, frelse/fordømmelse osv. enn av forholdet mellom kjønnene. Forskjellene er ennå større om vi ser lengre tilbake i herresamfunnets historie. Antikkens helter ble avbildet uten at deres kjønnsorganer ble særlig fremhevet. Penis ble i stedet ofte vist i litt mindre enn naturlig størrelse. I kunsten var heltene ofte nakne, og de var muskuløse og flotte, men de var ikke falliske i vår forstand. Seksualitetsforskere som John Boswell (1980) har vist hvordan antikken bare gradvis stigmatiserte visse typer seksuell praksis – ikke homofili, som man ikke interesserte seg særlig for som egen sosial kategori, ei heller homoseksuelle forbindelser i seg selv, men *den passive posisjonen* i slike forbindelser. Det å 'vende rumpen til' ble forbundet med mindreverdighet og gjorde seg dårlig i opinionen (noe bl.a. Cæsar erfarte). Det er imidlertid lang vei herfra, til det kjønnssamfunnet vi selv lever i, der intimitet er ganske annerledes mye mer regulert og bundet til kjønn, og der selve reguleringens form har endret seg betydelig i tinglig retning, slik at det nå synes å være kroppsdelene selv, eller handlingene selv, som bestemmer, og ingen ytre opinion eller patriarkalske forbud (Foucault 1977; Holter 1982b).

Kan vi si at den moderne maskuliniteten er konstruert gjennom det falliske? Det var kanskje først og fremst femininiteten som ble systematisert som 'avmaktkjønn' i den tidlig-moderne perioden. Conquistadorer og kolonisorer la opp *mulighetene* for en ny maskulinitet mer enn direkte å realisere disse mulighetene. Det er først senere, på 1800 og 1900-tallet, at vi kan se en omfattende utvikling maskulinitet som 'realabstraksjon', ennå ikke så eksplisitt kjønn, men som det 'nøytralt kjønnsmessige kjønn', den normal for menneskelivet som resten har å forholde seg til. Dette må knyt-

tes ikke bare til økonomiske prosesser men også til reell abstrahering av maskulinitet gjennom seksualitet og til konstruksjon av fallisk (og 'genital') kjønnspekt.

La oss se tilbake. Modellen av husholds-samfunnet kan brukes, for eksempel, til å tolke frier- og heltmaskulinitet i delvis matrilokale storhusholdssamfunn, maskulinitet som motpol til det kvinnelig-sentrale. Herremaskulinitet i den neste modellen er et noe mer reelt maktkjønn, men oppstår som del av et samfunn der kvinners eksklusjon skjer gjennom gjennom vergesystemer for ikke-herrer, der 'alder blir kjønn'. Kjønnsmakt blir bare meget gradvis problematisert, institusjonalisert og strukturelt fundert på egne premisser. I hellenismen ble en begynnende 'hegemonisk maskulinitet' fremstilt rent mentalt – menn tenkte bedre; den nye rent mannsledete stat var samfunns kroppens kjølige hoved, osv. Bare herrene ble med i den nye definisjonen av maskulinitet. Samtidig kan vi i mange historiske epoker se hvordan kjønnsystemet selv ofte stritter i mot, går på tvers, foran, eller spiller ap med de herskende forhold, alt ut fra de 'patriarkalske konjunkturer'. Kjønnset er alltid et kompromiss mellom livet og makten.

Heltmessighet og personlige maktformer er typisk for maskulinitet i husholdssamfunn. Makt basert på forhold til andre menn er typisk for herresamfunn, mens mann-kvinne-forhandlinger blir det typiske i kjønnsamfunn. Sosiologisk kan de tre modellene sees som *tendenser* som er tilstede på det enkelte tidspunkt, slik at patriarkalske strukturer kan søkes basert i de andre, hvis en av dem ikke fungerer, og slik at ulike patriarkalske strategier kan komme i konflikt. Det husholdsmessige, herremessige og kjønnsmessige er alt sammen tilstede i menns makt, ut fra en slik tolkning, selv om en av tendensene dominerer i en gitt kontekst. Menn har ulike interesser, både i forhold til kvinner og i forhold til andre menn, avhengig av hvilken av de tre sosiale rammene som blir viktig i forholdet. Med

dette utgangspunktet kan vi tolke konflikt mellom ulike maskuliniteter og barrierer mot likestilling.

Når bruken av kjønn til andre formål er høyt oppdrevet, opptrer en rekke forstyrrende fenomener i kjønnsystemet. Dette er typisk for de fleste patriarkalske samfunn i føydale og storherre-pregete former. Når bruken er økonomisk, blir dette 'fetisjistiske' fenomener, og dette er typisk for kjønnsamfunnet.

Fetisjisme er et samfunn som bruker kirurgi for å endre sosialt kjønn, kan man kanskje si. Fetisjisme er en tankemessig konsekvens av reifikasjonen, hevder Marx, en forestillingsverden som bygger seg opp omkring markeds- og kapitalforhold, der det ser ut som om varene styrer sine eiere. Denne feilforestillingen er imidlertid bare 'delvis falsk', for reifikasjonen har gjennom markedsutvikling osv. også makt til å bli sannhet. Varenes materiell, som i vår sammenheng er kjønnsorganer og -attributter, synes å leve sitt eget liv, finne sin egen vei, bestemme handelen og tilmed diktere resten av livet. 'Pupper og lær' kan bli bestemmende for en kvinne som individ; individet som har handikappet "kvinne" slipper ikke frem, men behandles som et mulig tillegg til 'kjønnsverdien'. Kvinner *har* kjønnsverdi men *er* kjønnskapital, ifølge kjønnsmarkedsteorien; 'penheten' og kvinnen som sexobjekt uttrykker tendenser blant menn og forhold i samfunnet som helhet, særlig produksjonssfærens dominans overfor reproduksjonssfæren.

I stedet for loven om profittatens utjevningende tendens, eller som motvekt til denne, kan vi derfor foreslå en regel om 'fallisk utjevning', en tendens til at kapital ikke flytter dit profitten er størst, men dit den 'fallologosentriske konsentrasjonen' er størst, 'dit menn dras', om vi skal gi en enkel men ikke upassende oversettelse av Derrida's uttrykk.

Vi kan knytte dette til maskulinitetsteori og hevde at dette symbolobjektet danner sentrum for den hegemoniske maskulinitet-

ten. Den falliske dragingen eller attraksjonen, som bl.a. skaper homososiale maktgrupper blant menn, kan sees som både en utbyttings- og en maktlogikk. Dens mål og bevegelsesformer er imidlertid ikke identiske med de man har lagt vekt på når det gjelder kapital og moderne organisasjon.

Det kan derfor være slik, for eksempel, at optimal økonomisk ledelse ut fra fordelingen av relevante resurser hos menn og kvinner i samfunnet – altså en kapitalistisk rasjonalitet – ville betydd at man rekrutterte kanskje 60/40 menn/kvinner til ledende posisjoner, mens det empiriske resultat heller er i regionen 95/5 menn/kvinner, f.eks. på toppnivå i det private næringsliv, eller 98/2 når det gjelder eiendomsrett til stor-kapital.

Er det en 'fallisk utjevning' som har virket inn, når vi ser at en bestemt type menn og maskulinitet beholder ledelsen til tross for mange grunner til å velge et mer pluralistisk system? Kan dette forklare mannsdominans også i klart irrasjonelle kontekster, f.eks. der bedriften mest har kvinner både som ansatte og som kunder? Er det fallogosentrisk maktkonsentrasjon som gjør at menn erobrer hovedposisjonene på nye viktige områder som vokser frem i økonomien, som datautvikling? Det er iallfall neppe styrken i den hegemoniske maskuliniteten alene, for *den* er i økende grad kulturelt omstridt og skaper behov for alternativer i menns identitetsutvikling.

Hva som avgjør styrken i en slik tendens, og hvilke mekanismer som leder til utjevning er mulige forskningsoppgaver. Utgangspunktet er en fallisk eller mannsvennlig regel som motvirker bl.a. profittutjevning og annen kapitalrasjonalitet og i stedet utjevner etter sitt eget prinsipp. 'Ingen mann skal falle dypere enn det mannlige'. 'Det skal alltid være et tillegg selv til den minste mann fordi han er mann'.

Jeg spekulerer litt, men jeg tror slike tendenser og fordelingsmekanismer betyr mye mer i det sosiale livet enn vi har vært klar over. De er knyttet til autoritet og til

valoriseringen av kjønn gjennom sex. Det falliske objektet er i hovedsak moderne, og kan kanskje sees som del av de moderne maskulinitetsformenes kapital – noe som gradvis ble utviklet til kapital, også i betydningen et 'for effektivt' utøvende instrument, et middel som ble sitt eget mål.

Vi kan antakelig knytte det falliske objektet til det såkalte 'sex-vold-syndromet' som kommer frem som en empirisk tendens blant menn (Holter 1989a). Seksualitet og vold knyttes sammen, og denne sammenknytningen er antakelig sterkest i land med størst sosiale forskjeller. Vi vet en del om dette bl.a. når det gjelder amerikansk kultur. Bildet forsterkes av en ny tysk undersøkelse der man fant sterk sammenheng mellom sexisme i seksuell forstand (mannens ensidige rett til utroskap), rasisme, og aksept av vold mot kvinner (Zulehner & Volz 1998, 199).

KONKLUSJON

Hensikten med denne modellpresentasjonen har ikke vært å presse historisk orientert mannsforskning inn i et forenklet skjema der maskulinitet bare blir et ekko av den til enhver tid rådende struktur. Tvert om betyr en bedret struktur- og kontekstforståelse at aktørene kan komme bedre til sin rett, mens det å stille aktørperspektiv og strukturperspektiv opp mot hverandre er til liten hjelp for forskningen.

En hovedkonklusjon er at vi ved å skjelne bedre mellom 'kjønnssystemet' (forhold der biologiske kjønnskillinger gis betydning, der mannlighet og kvinnelighet er viktig for det som skjer) og 'den patriarkalske strukturen' (forhold som skaper kvinneundertrykkelse) kan forstå mer av menns handlinger og erfaringsverden. Kjønnsystemet er en relativt selvstendig kategori som neppe noengang har eksistert aldeles upåvirket av tiltakende mannsrett i samfunnet, og som klart blir påvirket av et mer strukturelt fundert patriarkat, men som likevel først og fremst blir dominerende som et selvstendig

stratifiseringssystem i en viss type patriarkalsk samfunn, assosiert med herredømmeformene i moderne tid.

Kjønn er i denne betydningen en historisk nyhet, og tilmed kanskje særlig noe som har vært nytt der vi mest har trodd at det var noe gitt, gammelt og naturlig. Patriarkatet kan ikke la være å påvirke kjønnsystemet, men det kan finne hoveddelen av sin basis andre steder, for eksempel i senioritet og aldersordninger, og har gjort dette i lange perioder i sin historie. Omformuleringen av kjønn i maktens tjeneste tok lang tid, og noe konfliktfritt samliv ble det da heller aldri ut av det. Kjønnssystemer er ikke bare relativt selvstendige, men kan også utvikle opposisjonelle trekk i forhold til den patriarkalske makten – en slags kjønnets forsvarsreaksjon. Et eksempel er den uutalte praksis, tvers gjennom mange varierende patriarkalske ekteskapsmønstre, der også ektefellers praktiske samkvem tillegges vekt, de to må sikres veier ut hvis alt skjærer seg, osv.; reell samlivserfaring kan ikke totalt ignoreres. Det kjønnsmessige, som i likestillingsperspektiv nesten kan forsvinne i spørsmål om makt, er i virkeligheten del av livsprosesser som ethvert maktapparat må ta et minimum av hensyn til.

Problemet, sett fra kjønnets (og seksualitetens) side, er at det blir budbærer for helt andre forhold enn det som direkte har med denne praktiske, sansemessige samlivsrealiteten å gjøre. Det blir “tegnet på kroppen” (Søndergaard 1996) – men ikke et tegn *for* kroppen. Det kropp signaliserer, har å gjøre med et sosialt felt av attraksjon, suksess, gevinst og tap (kjønnsmarkedet og andre institusjonaliserte arenaer i kjønnssystemet) som igjen uttrykker samfunnsforhold vi ellers ikke ser i noen direkte form, selv om vi kan analysere oss frem til hva de må bestå i, “utnytting av reproduksjonsoppgaver”, “generell underordning av ekspressive trekk” osv.

Den moderne maskuliniteten oppstår i den enkelte gutten og mannens livsverden gjennom både konformitet og opposisjon.

Tvang har gitt trass. Det autoritære ved ‘maskulinitets’ mannsfigurer tidlig i vårt århundre, for eksempel generalene i den første verdenskrig, har i seg selv drevet frem nye maskulinitetsformer. Problemet, sett fra menns side, blir derfor ikke bare å holde på eller å bevare en maktposisjon, men også å formulere en maskulinitet som står i opposisjon til makt, først og fremst fra andre menn.

For å forstå mer av denne maktmessige men samtidig opposisjonelle maskuliniteten må kjønnsanalysen bli mer historisk åpen. I to av de tre modellene jeg har skissert, er dominerende menn først og fremst noe annet enn maskuline, de er husholdsledere eller byledere osv., og bare i den tredje blir dominansforholdet systematisk formidlet gjennom kjønnssystemet. Kjønn er ikke ‘alltid der på forhånd’; vi må unngå at mediet blir budskapet. Historisk rekonstruksjon av kjønn som et differensieringssystem, bortenfor misvisninger og stereotypier skapt av vårt eget kjønnsmaktssystem, er en vanskelig oppgave, men den er ikke umulig. Skal mannsforskningen forstå menns muligheter i dag, blir dette viktig.

NOTER

1. Dette ville ikke vært tilfelle dersom vi levde i et åpent kjønnsmessig patriarkalsk samfunn der menns fortreffelighet som kjønn ble priset og fremhevet på alle måter, mens kvinner var mer nøytrale. Hos oss, derimot, er det å tematisere kjønn som regel også å tematisere likestilling. Også mannsforskningens kjønnsprosjekt kan derfor være frigjørende, ikke bare dens likestillingsprosjekt.
2. Denne filtreringen har kommet frem på mange områder i mannsforskningen. Vi ser for eksempel at menn i kvinneassosierte posisjoner behandles på bestemte måter og behandler seg selv slik at erfaringsmuligheter blir foretrekk. Dette kan bl.a. bidra til at menn aldri kommer utover en hjelpefunksjon eller gjesterolle innen et kvinnedominert felt. Hensynet til den maskuline norm kan ifølge mange nye studier veie atskillig tyngre enn behovet for realitetsorientering, med det resultat at realitetene

omskrives. Vi “glemmer” og “husker” på bestemte måter som følger kjønn, og når bruddene blir store, kan fortengningen bli tydelig. For eksempler i nordisk forskning jfr. Almedahl & Danielsen 1994; Kvalsvik & Rikardsen 1992 om menn som blir tvangsplassert i kvinneassosierte posisjoner; videre Lindgren. 1992 og Holter i Ervø 1999 om mannlige normer og “glasstak” i arbeidslivet; Askland & Sataøen 1998 om mannlighet og omsorg for barn, og Holter & Aarseth 1994 om mannlighet, farsfravær og avlæring i familiesammenheng.

3. Internasjonalt er patriarkatforskning et område som i vesentlig større grad enn kvinne- og kjønnsforskning som helhet har inkludert menn. Vi finner ganske likedelt kjønnsproporsjon blant forfattere som har publisert med referanse til patriarkat, mens andelen menn i kvinne- og kjønnsforskningsfeltet ellers som regel er liten (statistikk ut fra en halv million abstracts i *Sociofile*). Dette henger sammen med at patriarkatforskningen aktualiserer menn-menn-relasjoner på en annen og mye bredere måte enn kvinne- og kjønnsforskningen som helhet har gjort. Det blir “umulig” ikke å se på menn og menns verden.

4. Forskere bruker ulike ord om likestillingsbarrierer eller patriarkalske strukturer, og mange bruker ord for sosialt kjønn (genus, gender) selv når det de skriver om, er barrierene etter vår definisjon, og ikke kjønn i seg selv. En del teori bruker andre ord enn patriarkat, f.eks. kjønnsmaktssystem. En del velger å snakke om kjønn for å holde veien mer åpen til kjønn som differensiering. De betoner hvor sterkt kjønnsstratifisering er bundet til differensiering, og mener kanskje at ‘patriarkat’ blir for abstrakt eller isolerende. Men om patriarkat er et abstraherende fremmedord, er det problemer også med denne kjønnskategori-tilnærmingen, siden man i selve begrepsbruken holder fast ved den bindingen mellom makt og kjønn man burde analysere. Det er ikke moderne å undertrykke kvinner, men det er i hovedsak moderne å tro at dette skriver seg fra ‘kjønns natur’. Bare det siste er ‘kjønns makt’. Vi må unngå at begrepsbruken stenger for historisk og antropologisk variasjon.

5. For en introduksjon til debatten om kvinneundertrykkelse i tidlige samfunn og en oversikt over kildemateriale jfr. Holter 1990k, videre Holter 1997e, 305ff.

6. I sumerske ordtak kommer handelsmannen dårlig ut (er suspekt); i Hellas ble handel og triksmakeri forbundet; i Kanesh viser arkivene at de assyriske handelsmennene var i konflikt med byens kvinnelige leder som arresterte noen av dem. Men nene i de assyriske koloniene i Lilleasia sendte bl.a. sølvsmykker tilbake til sine hustruer i Assur, som

der var ‘bedriftsledere’ som overså tekstilproduksjonen i husholdet og utsendelse av karavaner med ferdige tekstiler til ektemennene i koloniene.

7. Det finnes en lite prisverdig tendens til å understå dette, å ikke ville innse at hekseprosessene utgjorde en enorm indre terrorprosess i samfunnet, at den disiplinerte de mange, selv om den bare direkte rammet et fåtall, at ofrene i all hovedsak (og i noen tilfeller eksplisitt) var kvinner, osv. (Levack 1987).

LITTERATUR

- Almedal, Ruth; Danielsen, Laila (1994): *Voldtekt på menn*. Hovedoppgave, Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.
- Askland, Leif; Sataøen, Svein Ole, red. (1998): *Hva skal vi med menn? Om betydningen av menn i pedagogisk arbeid med barn*. Pedagogisk Forum, Oslo.
- Berggren, Anne Marie, red. (1999): *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. FRN rapport 99:4, FRN, Stockholm.
- Boswell, John (1980): *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*. Chicago.
- Bråten, Stein (1978): ”Ressursgap og selvrefleksjon: Inngrep utenfra eller omdanning innenfra?” *Sosiologi i dag*, 1, 8.
- Clendinnen, Inga (1995): *Aztecs: An Interpretation*. Canto, Cambridge University Press, Cambridge.
- Collinson, David L.; Hearn, Jeff (1996): *Men as Managers, Managers as Men – Critical Perspectives on Men, Masculinities and Managements*. Sage, London.
- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. Polity Press, Cambridge.
- Coward, R (1983): *Patriarchal Precedents*. London.
- Ekenstam, Claes; Frykman, Jonas; Johansson, Thomas et.al. (1998): *Rädd att falla: studier i manlighet*. Gidlunds, Stockholm.
- Englund, Peter (1988): *Poltava – Berättelsen om en armés undergång*. Atlantis, Stockholm.
- Ervø, Søren, ed. (1999): *Moulding Masculinities*. Ashgate, UK (two volumes).
- Figart, Deborah M. (1997): ”Gender as More Than a Dummy Variable: Feminist Approaches to Discrimination”. *Review of Social Economy* Vol LV,1.
- Foucault, Michel (1977): *The History of Sexuality* Vol. 1. Harmondsworth.

- Groven, Gøril (1999): *Heterovennskap – den moderne måten å gjøre det på? En kvalitativ studie av vennskap mellom kvinne og mann*. Cand. Polit.-oppgave, Inst for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Hagen, Anders (1983): *Norges oldtid*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hearn, Jeff (1993): *Men in the Public Eye*. London.
- Hearn, Jeff (1998): *The Violences of Men – How Men Talk About and How Agencies Respond to Men's Violence to Women*. Sage, London.
- Holter, Øystein Gullvåg & Aarseth, Helene (1994): *Mäns livssammanhang*. Overs. Ingrid Ingemark, Bonniers Utbildning, Stockholm.
- Holter, Øystein Gullvåg (1980a): *Kjønnsmarkedet* (The Gender Market). Thesis (magistergradsoppgave) in sociology. The Institute of Sociology (Arbeidsnotat nr. 151), University of Oslo.
- Holter, Øystein Gullvåg (1982b): "Seksualitet og historie". *Materialisten* 3, 50-77.
- Holter, Øystein Gullvåg (1987e): "Mannen som gave: om kjønn og slektskapssirkulasjon i førantikken". In: *Kvinneforskning og vitenskapsteori*, Skriftserie i vitenskapsteori no 1, University of Oslo 1987.
- Holter, Øystein Gullvåg (1989a): *Menn*. Aschehoug, Oslo.
- Holter, Øystein Gullvåg (1990a): "Kjærlighet i forandring – endring i makevalg 1973-1985" (Love in change – Changes in Mate Selection 1973-1985). *Tidsskrift for samfunnsforskning* 31, 125-146.
- Holter, Øystein Gullvåg (1990k): "Og i begynnelsen..." I: Beatrice Halsaa & Else Viestad, red.: *I pose og sekk*, Emilia Press, Oslo, s. 173-208.
- Holter, Øystein Gullvåg (1991i): "Kjønn og klasse i et formanalytisk perspektiv" (Gender and Class in a Social Forms Analysis Perspective). *Sosiologi i dag* 4, 1991.
- Holter, Øystein Gullvåg (1991k): "Kapitalen som kjønnspolitisk tekst" ('Capital' as gender politics). *Nytt om kvinneforskning* 3/1991.
- Holter, Øystein Gullvåg (1994g): "Da alder ble kjønn – om pederasti og kroppslig intimitet i antikken" (When Age Became Gender – On Pederasty and Physical Intimacy in Antiquity). In Øivind Andersen and Thomas Hägg, eds, *I skyggen av Akropolis*.
- Holter, Øystein Gullvåg (1997e): *Gender, Patriarchy and Capitalism – A Social Forms Analysis*. Dr. philos thesis (sociology), University of Oslo. Published by the Work Research Institute, Oslo.
- Holter, Øystein Gullvåg (1998b): "Forskning om menn 1970-97" – bidrag til en oversikt. I Westerber, Bengt (ed): *Han, Hon, Den, Det. Om genus och kön*. Ekerlids, Stockholm.
- Holter, Øystein Gullvåg 1999a: "Mannsforskning i Norge – en forskningsoversikt". Norges Forskningsråd, Kultur og samfunn, Oslo.
- Hyman, Prue (1994): *Women and Economics – A New Zealand Feminist Perspective*. Wellington.
- Jonasdóttir, Anna (1994): *Why Women Are Oppressed*. Temple University Press, Philadelphia.
- Jonasdóttir, Anna G (1991): "Love Power and Political Interest". *Ørebro Studies* 7, Ørebro.
- Jonasdóttir, Anna G og Gunnela Björk, red (1994): "Teorier om patriarkatet – Betydninger, begransninger och utvecklingslinjer". *Kvinnovetenskapligt forums skriftserienr. 2* Högskolan i Ørebro.
- Kimmel, Michael S. (1996): *Manhood in America*. The Free Press, New York.
- Kiselberg, Steffen (1982): *De gamle grækere og den nye mand*. København.
- Kvalsvik, Unni; Rikardsen, Kirsti (1992): *Menn utsatt for seksuelle overgrep som barn*. Hovedfagsoppgave psykologi, Univ i Oslo.
- Laqueur, Thomas (1990): *Making Sex – Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, Mass.
- Lerner, Gerda (1986): *The Creation Of Patriarchy*. Oxford.
- Levack, Brian P (1987): *The witch-hunt in early modern Europe*. Longman, London.
- Lindgren, G (1992) Flickor, systrar och doktorer. Om informell makt. Stockholm: Carlssons Förlag
- Seiz, Janet 1993: "Feminism and the History of Economic Thought". *History of Political Economy* 25, 1, 185-201
- Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen: koder og konstruksjoner blant unge voksne i Akademia*. Museum Tusulanums forlag, København.
- Walby, Sylvia (1994): *Theorizing Patriarchy*. Blackwell, Oxford.
- Zulehner, Paul M.; Volz, Rainer, eds (1998): *Männer im Aufbruch – Wie Deutschlands Männer sich selbst und wie Frauen sie sehen – Ein Forschungsbereich*. Schwabenverlag, Ostfildern.
- Aarseth, Helene (1994): *Mellom likegjøringen og det andre – mannen som innfallsport til forståelser av det kvinnelige*. Magistergrad dissertation, Inst of Sociology, Univ of Oslo.

SUMMARY

Gender as a system of differentiation plays very diverse roles in different societies and at different ages. The paper distinguishes be-

tween gender systems and patriarchal structures, and outlines three different historical models for understanding masculinities in context: a 'household society' model, a 'master society' model and a 'gender society' model. By analysing gender relatively to societal conditions, the tendency to impose the modern conception of gender-as-power on very different historical phenomena can be avoided. Even if all equality barriers or patriarchal structures change the meanings of gender in society, the gender system is not necessarily the main arrangement for patriarchal oppression, which may take place for example in terms of age and seniority instead. Due to

ahistorical gender concepts, the late and protracted character of the transformation of the gender system in Western history has not been sufficiently acknowledged, along with a failure to identify the unique traits of the modern gender system. The article concludes by discussing modern 'phallic' masculinity linked to sexual reification and the submergence of patriarchal structures in economic relations.

Øystein Gullvåg Holter, sociolog, Ph.d.,
nordisk koordinator for mandeforskningen,
NIKK, Oslo Universitet.